

КОМПЛЕКСНА СИСТЕМА КОРЕКЦІЙНО-РЕАБІЛІТАЦІЙНОЇ РОБОТИ В ДОШКІЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ ДЛЯ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ

УДК 376.352+373.2

Л.М. Томіч
Національний педагогічний
Університет
імені М.П. Драгоманова

Реформування системи спеціальної освіти передбачає підготовку дітей із порушеннями психофізичного розвитку до інтеграції в освітній простір. У зв'язку з цим необхідне суттєве оновлення змісту, організаційних форм і технологій навчання на основі сучасних інноваційних підходів, забезпечення психолого-педагогічного супроводу дітей у навчальному процесі. Питання удосконалення організації і змісту спеціальної дошкільної освіти, надання своєчасної комплексної допомоги дітям із різними порушеннями психофізичного розвитку, зокрема із порушеннями мовлення, мають першочергове значення для своєчасного лікування, корекційного навчання, адаптації в середовищі здорових однолітків. Закон України "Про освіту" (1996 р.), "Національна доктрина розвитку освіти" (2002 р.) та інші урядові документи засвідчують актуальність розробки цих питань, зосереджують увагу науковців і практиків на необхідності запровадження комплексного підходу до системи реабілітації дітей із патологією мовлення в умовах інноваційного навчально-виховного середовища.

За останні роки в нашій країні з'явилася значна мережа дитячих закладів нового типу, зокрема навчально-виховні комплекси компенсуючого типу (дошкільний садок – школа), де навчаються і виховуються діти із порушеннями розвитку. Однією з найпоширеніших патологій психофізичного розвитку серед дітей дошкільного віку є вади мовлення, специфіка яких полягає в системному порушенні всіх сторін і форм мовлення. Надзвичайно важливим для формування мовлення є дошкільний період, коли розвиток дитини відбувається особливо інтенсивно. Але, водночас, мовленнєва функціональна система в цей період є досить чутливою до різноманітних патологічних факторів, які негативно впливають на її формування як у кількісному, так і в якісному плані, спричиняючи вторинні вади у пізнавальній, комунікативній і навчальній діяльності дітей. Ці проблеми вирішуються шляхом використання традиційних медичних і педагогічних заходів, корекційно-педагогічної і лікувально-відновлювальної роботи. Від того, як узгоджують співпрацю медична та педагогічна служби дошкільного закладу, значною мірою залежатиме результат корекційно-

реабілітаційної роботи в цілому. Проблеми лікувально-відновлювальної та корекційно-реабілітаційної роботи, шляхи їх вирішення висвітлено в багатьох працях вітчизняних і зарубіжних вчених (Л. Бартенєва, Л. Єфіменкова, Р. Лалаєва, Є. Соботович, Л. Спірова, В. Тарасун, Т. Філічева, М. Шевченко та інші). Окремі аспекти медико-психолого-педагогічної реабілітації дітей-інвалідів та їхня підготовка до інтеграції в суспільство розглядалися у працях В. Андрієнка, В. Гудоніса, В. Журова, А. Максименка, І. Моргуліса, Г. Мустафасва та інших дослідників. Водночас, відзначаючи результативність проведених теоретичних і теоретико-прикладних досліджень з означених проблем, багато питань комплексної корекційної допомоги дітям із порушеннями мовлення не знайшли свого вирішення. Зокрема, актуальною є розробка змісту комплексної корекційно-реабілітаційної допомоги дітям із порушеннями мовлення в умовах спеціального дошкільного закладу, шляхи та можливості співпраці медичних і педагогічних служб у наданні такої допомоги тощо.

Значний позитивний вплив на становлення системи корекційно-реабілітаційної допомоги дітям із психофізичними порушеннями, в тому числі з порушеннями мовлення, мав бурхливий розвиток у світі таких соціальних наук, як філософія, медицина, психологія, педагогіка, соціологія. У ХХ столітті результати проведених у цих галузях досліджень дозволили глибше зрозуміти психофізичні особливості та пізнавальні можливості дітей із різними порушеннями в розвитку. У процесі становлення демократичного суспільства в державі відбувався поступовий перехід до визнання осіб з психофізичними порушеннями як повноцінних громадян, до усвідомлення необхідності їх соціального виховання, можливості й доцільності створення умов для підготовки до трудової діяльності, інтеграції в освітній простір, а згодом у суспільство.

Особливе значення мало наукове обґрунтування компенсаторного включення біологічних функцій організму в разі порушення нормального розвитку дитини, завдяки яким відновлюються взаємини організму з середовищем (І. Павлов, І. Сеченов, П. Анохін). Оскільки людина живе в реальних природних і соціальних структурах, які постійно змінюються,

компенсаторні перебудови відбуваються не лише в біологічному, а й у соціальному пристосуванні, що зумовлює необхідність спеціально організованої освіти. Вищою стадією прояву компенсаторних процесів є формування повноцінної, всебічно розвинутої особистості, оскільки провідними у відновленні наявних відхилень і подальшому нормальному розвитку людської психіки є соціальні фактори компенсації (Л. Виготський, М. Земцова, О. Литвак, І. Моргуліс, В. Синьов, Є. Синьова). Як зазначав видатний вчений Л. Виготський, від результату соціальної компенсації як кінцевого формування особистості в цілому залежить ступінь її дефективності та нормальності. У тих випадках, коли біологічна компенсація не дає бажаних результатів, автор наголошував на визначальній ролі соціального фактора в подоланні порушень розвитку дитини, викликаних біологічними чинниками, зазначаючи, що раніше чи пізніше людство перемаже і сліпоту, і глухоту, і слабоумство. Але набагато раніше ці порушення будуть переможені на соціальному та педагогічному рівні, аніж на медичному та біологічному.

На початку 90-х років остаточно утвердилося розуміння того, що реабілітація повинна орієнтуватися не на наявність захворювань, а на формування здорової, гармонійно розвинутої особистості. Турбота суспільства про дитину стала проявлятися в забезпеченні її усім необхідним для повноцінного гармонійного розвитку. Провідною ідеєю Державної концепції реабілітації осіб із обмеженими можливостями стала їх інтеграція у суспільство, тобто включення в життя суспільства, кооперація зі здоровими однолітками. Дошкільний період найважливіший, оскільки є найбільш сензитивним для психолого-педагогічних впливів. Від того, як буде здійснюватися вчасний кваліфікований корекційно-реабілітаційний супровід психофізичного розвитку дитини з особливими потребами, залежатиме становлення особистості, якість підготовки до продовження освіти у школі.

Зміна ставлення суспільства до осіб з психофізичними порушеннями впливає на політику кожної окремої держави, на нормативно-правову базу. За роки незалежності в Україні розроблено нормативне забезпечення надання необхідної допомоги дітям із порушеннями мовлення. Законодавчі акти як на рівні державних, так і на рівні місцевих органів управління передбачають організацію корекційно-реабілітаційної допомоги цій категорії дітей, у них чітко визначено основні завдання медичного та педагогічного втручання. Необхідно відмітити, що, хоча об'єктом, на який спрямовано медичні та психолого-педагогічні заходи, є дитина з патологією мовлення, на сьогодні не існує документів, у яких регламентується взаємозв'язок між медичною та педагогічною сферами, не окреслено функції кожної з них у

цій взаємодії. Недосконалість нормативно-правової бази з цього питання викликає значні труднощі під час організації корекційно-реабілітаційної допомоги на практиці, що негативно впливає на її ефективність. Водночас, на основі аналізу значного масиву використаних джерел із досліджуваних питань з'ясовано сутність комплексного підходу в теорії навчання та виховання (Ю. Бабанський, М. Поташник, Л. Занков, В. Синьов, В. Тарасун, М. Шеремет, О. Хохліна та інші).

Мета статті: розробити модель комплексної системи корекційно-реабілітаційної роботи дошкільного навчально-виховного закладу компенсуючого типу на основі інтеграції діяльності різнопрофільних фахівців, спрямованої на підготовку дітей із порушеннями мовлення до інтеграції в освітній простір.

Комплексний підхід передбачає послідовну взаємодію діагностико-консультативного, лікувально-відновлювального, корекційно-реабілітаційного, навчально-виховного та соціального напрямків роботи з цією категорією дошкільників, яку здійснює команда різнопрофільних фахівців, батьків і волонтерів.

Системний характер обумовлює наявність у цій роботі структур різних рівнів, індивідуальних і групових форм корекційних занять, відновлювальної, розвивальної та запобігальної спрямованості цілісної системи виховання, освіти й розвитку дітей на основі запровадження оновленого змісту й інноваційних технологій навчання.

Вивчення психолого-педагогічної літератури й аналіз стану проблеми показали, що корекційно-реабілітаційна робота базується на адміністративно-декларативному підході, в основу якого покладено педагогіку перевиховання. Ми вважаємо, що замість адміністративно-декларативного необхідно запровадити охоронно-захисний підхід до виховання дитини, основними складовими якого мають стати комплексна компенсація, корекція, реабілітація або абілітація (залежно від часу виникнення первинного порушення), адаптація. Усі ці аспекти успішно апробовано в педагогічній і медичній практиці, але вони не набули статусу супроводу процесу виховання і розвитку дитини. Відомі типологічні особливості дітей із порушеннями мовлення зумовлюють необхідність спрямування корекційно-реабілітаційної роботи як на їх виправлення і подолання, так і запобігання. Проведений нами теоретичний аналіз психолого-педагогічної і медичної літератури, практики роботи дошкільних закладів компенсуючого типу підтвердив недостатність розробок, які б координували зусилля медичної і педагогічної сфер у наданні дитині з порушеннями мовлення необхідної допомоги та передбачали комплексний вплив на різні сторони розвитку дошкільників. Це й обумовило необхідність під час розробки системи акцентувати увагу саме на комплексному підході, який забезпечить

якісну підготовку дитини до освітньої та соціальної інтеграції. Науковою основою такого підходу обрано системно-структурний аналіз, у світлі якого компоненти системи розглядаються у взаємозв'язку.

Для реалізації одного із важливих методологічних напрямків сучасної науки – концепції цілісного, системного підходу до явищ, які вивчалися, у дослідженні розглянуто сутність поняття системи (В. Афанасьєв, Г. Добров, М. Мескон, З. Оруджев, В. Садовський, А. Уємов та інші). Значний внесок у застосування системного підходу до вивчення педагогічних явищ зробили Ф. Корольов, Ю. Бабанський, Т. Ільїна, О. Киричук, Н. Кузьміна, А. Киверялг. У працях цих вчених підкреслюється необхідність виокремлення основних компонентів тієї системи, у якій здійснюється процес, розгляду основних закономірних взаємозв'язків між ними, з'ясування джерела розвитку та визначення умов ефективного управління цим процесом. Згідно з теорією менеджменту однією з особливостей наукового підходу до управління є його системна організація та моделювання. Використання моделі в нашому дослідженні спростило реальність, допомогло наочно продемонструвати шляхи підвищення ефективності корекційно-реабілітаційної роботи.

Постановка проблеми та характер окреслених для дослідження завдань обумовили необхідність визначення місця і стану розробленості корекційно-реабілітаційної допомоги дошкільникам із патологією мовлення у спеціальній теорії та практиці. Варто зазначити, що система корекційно-реабілітаційної роботи передбачає декілька складових, зокрема лікувально-відновлювальну та психолого-педагогічну, однак у спеціальній літературі вони розглядаються переважно окремо. На практичну і соціальну значущість медичної та психологічної реабілітації вказували відомі дефектологи: Т. Власова, І. Єременко, М. Земцова, О. Литвак, І. Моргуліс, Л. Солнцева, Л. Плаксина та інші. Науковці звертали увагу на необхідності взаємозв'язку між медичними, психологічними, педагогічними заходами корекції та реабілітації, ширшому використанні інноваційних підходів у корекційно-реабілітаційній роботі в спеціальних закладах для дітей із порушеннями розвитку.

У практиці організації корекційно-реабілітаційної роботи доводиться зустрічатися з об'єктивними труднощами фінансового порядку, відсутністю нормативно-методичного забезпечення, недостатнім рівнем підготовки фахівців до праці в спеціальних закладах. Актуальними залишаються проблеми підготовки кадрів для роботи з дітьми з особливими потребами, пропаганди дефектологічних знань серед педагогів загальноосвітніх закладів, батьків і населення. На сьогодні актуальною, але недостатньо розробленою є проблема об'єднання всіх напрямків роботи щодо компенсації, корекції та реабілітації в умовах

дошкільного закладу в єдину систему. Ідея комплексного підходу в наданні допомоги дітям з порушеннями розвитку полягає в налагодженні взаємозв'язку в роботі між різними структурами, що займаються цими питаннями, і насамперед між медичною та освітньою сферами.

З урахуванням цього підходу нами розроблено модель комплексної корекційно-реабілітаційної допомоги дітям із порушеним розвитком. Основна сутність цієї моделі – фокусування уваги міжгалузевих структур і фахівців різних профілів (медичних працівників, психологів, педагогів та інших) на проблемах дитини та її родини, інноваційному змісті і технологіях корекційно-реабілітаційної роботи, які б забезпечували ефективність і результативність корекції мовлення, розвитку пізнавальної діяльності та успішної підготовки дітей до навчання у школі. Комплексну систему допомоги дітям із патологією мовлення зображено нами у вигляді моделі.

Комплексна система допомоги дітям із патологією мовлення визначає комплексну систему роботи з ними на рівні навчального закладу: створення в закладі освіти, де навчаються і виховуються діти, такої структури, яка забезпечувала б комплексну систему та умови для своєчасної індивідуальної медичної і психолого-педагогічної допомоги кожній дитині. До основних функцій цієї системи належать наступні: поглиблена діагностика, яка доповнює і конкретизує результати загальної; формування психологічних і психофізіологічних передумов навчальної діяльності тощо; реалізація загальноосвітніх завдань у педагогічному процесі спеціального дошкільного закладу; соціальна реабілітація і психолого-педагогічна підготовка дітей до школи; проведення корекційної роботи; збереження і зміцнення соматичного й нервово-психічного здоров'я дітей.

Успішна організація корекційної допомоги у спеціальному дошкільному закладі значною мірою залежить від певних факторів – внутрішніх і зовнішніх, які зумовлюють напрямки його діяльності. Саме системний підхід може забезпечити ефективність досягнення основних цілей закладу. До факторів, які мають прямий вплив на діяльність закладу, можна віднести: дитячий контингент, кадри, технології, завдання, а також такі фактори, які не мають прямого впливу, хоча від них значною мірою залежить досягнення кінцевого результату: стан і рівень економічного розвитку суспільства (фінансування), соціокультурні (зміст освіти) та політичні (законодавчі акти) зміни, досягнення медичних і психолого-педагогічних наук, передовий досвід (технології навчання та лікування) організації корекційно-реабілітаційної допомоги.

Враховуючи стан розробки досліджуваної проблеми у спеціальній літературі, недоліки існуючої практики в комплексній системі корекційно-реабілітаційної

допомоги дітям із порушеннями мовлення, для підвищення її ефективності був посилений її пропедевтичний аспект. Корекційно-реабілітаційна робота в дошкільному закладі відбувалася таким чином, щоб попередити виникнення можливих відставань у школі, підготувати дітей до освітньої інтеграції, що становить завдання найближчої перспективи. Вимоги до змісту дошкільної підготовки мають змінюватися відповідно до державних вимог щодо освіченості школярів (зважаючи на наступність та неперервність дошкільного і шкільного виховання). Одним із напрямків корекційно-реабілітаційної роботи є підготовка дітей до опанування елементарними початковими знаннями, уміннями і навичками, спрямованими на подолання труднощів соціальної інтеграції. Зокрема, під впливом спеціально організованої корекційно-реабілітаційної роботи у них повинні виробитися уміння застосовувати отримані знання в різних навчальних і життєвих ситуаціях, готовність до контактів з однолітками, тобто досягатимуться завдання віддаленої перспективи. Навчальні досягнення дітей мають відповідати вимогам суспільства, яке є замовником формування у них відповідних компетенцій.

Зміст корекційно-реабілітаційної допомоги дитині дошкільного віку в умовах навчального закладу залежить від змісту освіти; вимог, які пред'являє сучасне суспільство до розвитку, виховання і навчання дітей; від типологічних та індивідуальних особливостей дітей із порушеннями мовлення. Ефективність корекційно-реабілітаційної роботи зумовлюється системою загальних і спеціальних принципів: комплексністю цієї роботи, варіативністю окремих компонентів, пропедевтичністю, мотиваційною спрямованістю, орієнтованістю на інтеграцію та високим динамізмом. З урахуванням цих принципів організації та змісту корекційно-реабілітаційної роботи було уточнено її мету і завдання. Головною метою корекційно-реабілітаційної роботи у спеціальному дошкільному закладі для дітей із порушеннями мовлення є формування гармонійної особистості, розвиток її творчих здібностей і нахилів, підготовка до інтеграції в соціум. У кінцевому результаті мають бути задоволені освітні та особистісні потреби дітей, які мають різні порушення мовлення: розвиток інтелектуального, соціального й емоційного потенціалу, формування позитивних особистісних якостей на фоні ефективної корекції мовленнєвих функцій, підтримки здоров'я і фізичного розвитку. Таке спрямування системи корекційно-реабілітаційної роботи зумовлює вирішення на різних рівнях (регіональному, в межах закладу) спільних завдань освітньої та медичної сфер: діагностичних, пропедевтичних, лікувально-

профілактичних, освітньо-виховних, корекційно-реабілітаційних.

Для реалізації мети й основних завдань корекційно-реабілітаційної роботи важливо забезпечити на всіх рівнях необхідні умови. Насамперед має бути створена команда фахівців, спроможних забезпечити комплексний супровід процесу реабілітації дітей із порушеннями мовлення. У команді передбачається активна участь батьків як на етапі діагностування, так і в процесі надання безпосередньої допомоги дитині. Ці принципові підходи й було покладено в основу розробленої моделі комплексної корекційно-реабілітаційної допомоги дітям з порушеннями мовлення.

Таким чином, аналіз психолого-педагогічних засад комплексного та системного підходів дозволив окреслити основні науково-теоретичні підходи до розробки системи корекційно-реабілітаційної роботи у спеціальному дошкільному закладі, розробити її модель та визначити провідні принципи її реалізації у практиці дошкільної підготовки дітей з порушеннями мовлення дошкільної та соціальної інтеграції для вирішення освітньо-виховних завдань найближчої та віддаленої перспектив.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми корекційно-реабілітаційної допомоги дошкільникам із порушеннями мовлення. Зокрема, до числа актуальних можна віднести удосконалення змісту корекційно-розвивальних і корекційно-реабілітаційних програм, розробку індивідуальних програм розвитку, проблеми інклюзивного навчання, науково-методичного забезпечення дошкільної ланки спеціальної освіти дітей.

Список використаної літератури

1. Дьячков А.И. Аномальные дети и особенности их обучения и воспитания (Общие проблемы дефектологии) / Дьячков Александр Иванович. – М., 1969. – 16 с.
2. Кабанов М.М. Психосоциальные факторы в реабилитации больных / М. М. Кабанов. – М., 1986. – 240 с.
3. Організаційно-методичні основи медико-соціальної реабілітації дітей з обмеженими можливостями здоров'я / Р.О. Моїсєєнко, В.Б. Педан, В.В. Бережний [та ін.] // Соціальна педіатрія. Випуск III. Збірник наукових праць. – К. : Інтермед, 2005. – С. 24-29.
4. Селиверстов В.И. Комплексная медико-педагогическая работа с детьми-логопатами / В.И. Селиверстов, Ю.С. Марголис // Воспитание и обучение детей с расстройствами речи. – М. : Просвещение, 1968. – С. 8-30.
5. Филичева Т.Б. Логопедическая работа в специальном детском саду / Т.Б. Филичева, Н.А. Чевелева. – М. : Просвещение, 1987. – 156 с.
6. Шеремет М.К. Актуальні проблеми спеціальної освіти / М.К. Шеремет // Науковий часопис. Зб. наукових праць. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2007. – № 7. – С. 79-81.